

Summary

In the article an author is conduct research of questions of concept and essence of principles of legal responsibility, author determination of concept «principles legal responsibility» is grounded, the signs of principles of legal responsibility are selected.

Key words: legal responsibility, principles legal responsibility.

Отримано 17.10.2010

В. В. ГОРЛЕНКО

Віктор Вікторович Горленко, аспірант Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова

**ПОГЛЯДИ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
НА РЕФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА**

В українській філософії права проблему громадянського суспільства досліджувало багато філософів. Найбільш визначними у цій сфері є наукові праці видатної особистості – Михайла Драгоманова.

Слід зазначити, що згаданий вчений здійснював свою діяльність у бурхливі роки XIX століття, коли в Україні як ніколи гостро стояло питання побудови громадянського суспільства. Українську еліту позаминулого століття цікавили питання практичних можливостей здійснення реформування політичної системи України у напрямі її демократизації та спрямування, у першу чергу, на дотримання державою прав та інтересів людини. Після подій Української революції 1917-1921 років, в результаті яких у нашій країні була встановлена радянська влада, про розвиток філософських ідей громадянського суспільства довелося забути. Таким чином, українська філософська думка XX століття була позбавлена напрацювань у зазначеній сфері. Здійснювались лише окремі дослідження українськими філософами, які були змушені покинути межі Батьківщини і емігрувати на Захід.

Сьогодні українське суспільство стоїть перед такими ж проблемами, як і 100 років тому. Актуальність формування громадянського суспільства постало із новою силою. Проте, у зв'язку із багаторічною перервою в наукових дослідженнях, ми маємо звертатись до здобутків української філософії XIX століття. Тому дослідження творчої спадщини Михайла Драгоманова зараз є доволі актуальною, адже саме він запропонував шляхи здійснення реформ української політичної системи на основі принципів громадянського суспільства.

Метою цього дослідження є вивчення поглядів Михайла Драгоманова щодо можливих шляхів реалізації концепції громадянського суспільства та з'ясування найбільш прийняттого варіанту її впровадження в Україні.

Творчість Михайла Драгоманова досліджували такі відомі українські та зарубіжні вчені як: Т. Андрусяк, А. Вендланд, Г. Волинко, Д. Дорошенко, Б. Кістяківський, С. Кравченко, І. Лисяк-Рудницький, І. Лосєв, П. Меріме, Т. Розова, Д. Чижевський, С. Ярмусь. У своїх працях, зазначені філософи торкалися творчості Михайла Драгоманова як і з точки зору теорії держави і права, так і з точки зору її філософського значення.

У філософії Михайла Драгоманова громадянське суспільство утворюється внаслідок еволюції людського розвитку, яка починалась від первісного роду і закінчилась утворенням політичної форми общини. Зазначений процес відбувся під впливом матеріального виробництва, яке в свою чергу зумовлене розумом сім'ї. Таким чином, філософ обґрунтовував можливість побудови громадянського суспільства тільки шляхом поступових перетворень. Тому, він вбачав основним завданням, яке стоїть перед українським народом, програмну перебудову політичного ладу тогочасної України.

Здійснення такої програмної перебудови мало відбуватися у контексті досягнення політичної свободи. Основними елементами такої свободи, за М. Драгомановим, є:

- права людини і громадянина;
- недоторканість тіла для принизливих покарань і смертної кари;
- недоторканість особи і житла для поліції без судової постанови;
- недоторканість приватних листів і телеграм;
- недоторканість національності у приватному і публічному житті;
- свобода вибору місця проживання і занять;
- релігійна свобода;
- свобода слова, друку і заяв зовнішніми знаками без порушення зовнішнього порядку і безпеки у населених місцях;
- свобода товариств і об'єднань;
- право цивільного і кримінального позову проти службових осіб і установ за незаконне порушення інтересів особи;

- право опору незаконним діям урядовців;
- рівність усіх у громадянських правах і обов'язках.

Усі зазначені положення зайшли своє відображення у конституційному проекті М. Драгоманова «Вольний Союз – Вільна Спілка. Проект заснування Статуту українського суспільства». Зокрема, у ньому передбачалася зміна політичного режиму із самодержавства на демократичний режим, перетворення унітарного державного устрою на децентралізований та створення системи місцевих органів влади. Таким чином, ми можемо побачити, що основним пріоритетом державної політики, за М. Драгомановим, має належати правам людини і громадянина, а також політичній свободі. Сам філософ про це писав у своїй статті «Турки внутрішні і зовнішні» так: «Тільки ця політична свобода, всенародне, земське, представництво з контролем над діями виконавчої влади, з недоторканою свободою особи, слова, сходок, суспільства і може забезпечити хоча б яку-небудь узгодженість діяльності уряду з національними інтересами і суспільною думкою...»¹. У тій же статті йдеться й про неефективність держави із самодержавною формою правління: «Держава, в якій під видом самодержавства панує сваволя чиновників, в якій навіть в податковій системі існують привілеї, в якій панує система насильницького обрусіння усіх неросійських елементів, поліцейська охорона панівної церкви і немає самої елементарної особистої недоторканості ... – така держава не може ревнісно слугувати справі свободи і самоврядування ...»².

Ми бачимо, що Україна часів М. Драгоманова має багато спільного із сучасною Україною. А саме:

- сваволя чиновників;
- певні привілеї у податковій системі;
- відсутність гарантій особистої недоторканості;
- безкарність протизаконної діяльності правоохоронних органів.

М. Драгоманов у своїй праці «Чудацькі думки про українську національну справу» основними засобами боротьби із вищезгаданими негативними проявами називав розвиток української освіти і науки, а також формування органів місцевого самоврядування: «Коли ж ми станемо при думці, що головне діло – поступ людини і громади, поступ політичний, соціальний і культурний, а національний є тільки ґрунт, форма та спосіб, то ми певні, що послужимо добробуту й просвіті нашого народу, а в купі з тим і його національності охороні й зростові того, що в ній є доброго»³. При цьому, основну роль у цьому процесі він відводив інтелігенції: «І кривда лежить не тільки в тім, що наша національність і ознака й мова не має прав рівних, з правами мови московської, польської, угорської, румунської, але й і в тому, що на всім обширі землі, де живе наш народ, хіба 5 % інтелігенції признає себе людьми однієї національності з тим народом. Через те народ наш не має культурної помочі од інтелігенції, котра чи прямо чи посередньо живе з його праці. Лихо це дійшло до того, що навіть люди з інтелігенції, що живе серед нашого народу, од нього власне одвертаються, а несуть свою працю, таланти, гроші на службу другим народам»⁴. Доцільно розглянути зазначені засоби більш детально.

У першу чергу наука має бути заснована на принципі «вільної науки», тобто не може бути ніяких обмежень щодо творчої діяльності особистості, переслідувань особи за її переконання. За подібним принципом має формуватися і освітня галузь. М. Драгоманов засуджував тогочасну систему української освіти, коли існувала цензура і певні заборони на знайомство із тими чи іншими здобутками світової цивілізації, насамперед західноєвропейської культури. У зв'язку із цим відбувалось гальмування розвитку освітньо-наукової галузі.

На жаль, не зважаючи на відсутність будь-яких заборон чи цензури в сучасній українській освіті і науці, держава не приділяє достатньої уваги на їх розвиток. Доволі вагомим фактом, що свідчить про це, є прийнятий Державний бюджет України на 2010 рік, де на розвиток освіти і науки було передбачено всього лише близько 800 тис. грн.⁵ Для прикладу, у країнах Західної Європи, де існує розвинуте громадянське суспільство річні витрати на розвиток освіти і науки становлять суму утричі вищу за українську, так Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії виділяє на розвиток освіти і науки близько 7 млн. фунтів стерлінгів (80 млн. грн. за курсом НБУ) на рік.

Вважливе місце у «драгоманівському» варіанті конституційного устрою України посідали органи місцевого самоврядування. Саме на них мислитель покладає найбільші надії на створення громадянського суспільства. Тому у своєму конституційному проекті реформ М. Драгоманов передбачає для органів місцевого самоврядування такі повноваження:

- 1) управління справами місцевого громадського господарства;
- 2) здійснення управлінських функцій щодо початкової та середньої освіти;
- 3) контроль за усією економічною діяльністю на території громади;
- 4) вжиття заходів щодо збереження природних багатств;
- 5) нагляд за діяльністю громадських організацій.

Для того, щоб місцеві громади могли реалізувати зазначені повноваження, необхідно приділити значну увагу процесу формування місцевих органів управління. Таке формування має відбуватися виключно на основі загального та рівного виборчого права. Це у свою чергу сприятиме позбавленню можливості вручання центральної державної влади до питань, які належать до компетенції виключно місцевих громад, адже як зазначав філософ: «Щоб установа з більш широким колом дій не була начальством над установами з менш широким колом дії, – а щоб кожна мала можливо повну самостійність у своєму колі, особливо у справах, які вона оплачує своїми засобами ...»⁶.

Питання удосконалення виборчої системи актуальне і для сучасної України. Після внесення змін до Конституції України у 2004 році було змінено змішану виборчу систему на пропорційну, у зв'язку із чим місцеві громади втратили можливість реально впливати на формування органів самоврядування, адже не секрет, що виборчі списки партій чи блоків формуються без урахування думки громадськості. Крім того, відомо, що громадяни голосують не за певну особу, а за партійний «бренд». У результаті такого стану речей, у нашій державі відбувається небезпечний процес відсторонення громадськості від формування владних інституцій. Звичайно, за такої ситуації говорити про існування громадянського суспільства не доводиться.

Таким чином, проаналізувавши філософські погляди М. Драгоманова, можна окреслити два основні напрями реформ, спрямованих на побудову українського громадянського суспільства:

- 1) реформування освіти і науки;
- 2) реформування виборчої системи.

Як вже зазначалося раніше, основною проблемою сучасної української освіти і науки є недостатність фінансування, що заважає їх розвитку як самодостатніх галузей. З метою виправлення такого недоліку слід у законах України «Про наукову і науково-технічну діяльність» та «Про освіту» передбачити статтю «Державна фінансова підтримка освіти і науки в Україні» у такій редакції: «В Державному бюджеті України щорічні витрати на фінансування розвитку освіти і науки не можуть становити менше 2 % ВВП».

Реформи виборчої системи мають бути спрямовані на створення можливостей для громадськості брати участь у формуванні органів самоврядування. Посприяти цьому може впровадження мажоритарної виборчої системи, коли виборець буде голосувати не «у сліпу», за «список» невідомих йому людей, а обиратиме конкретного представника, який буде здатний представляти його інтереси. У зв'язку із цим, вбачається за доцільне до статті 71 Конституції України внести частину такого змісту: «Вибори до органів місцевого самоврядування відбуваються за мажоритарною системою».

Отже, наукова спадщина Михайла Петровича Драгоманова, його філософські погляди та запропоновані перетворення в українському суспільстві, можуть стати основою для побудови спільноти вільних людей – громадянського суспільства в Україні. Найбільш актуальними, на цей час, є проведення перетворень у науково-освітній галузі й реформування виборчої системи.

¹ Драгоманов М. П. Вибране. – К.: Либідь, 1991. – С. 237.

² Там само. – С. 244.

³ Там само. – С. 466.

⁴ Відповідь М. Драгоманова на привітання з нагоди 30-річчя його літературно-наукової діяльності // Михайло Драгоманов: Документи і матеріали 1841-1994 рр. – Львів, 2001. – С. 252-256.

⁵ Закон України від 27.04.2010 р. № 2154-VI «Про Державний бюджет України на 2010 рік» // Урядовий кур'єр від 30.04.2010 р. – № 80.

⁶ Драгоманов М. Спроба української політико-соціальної програми // Драгоманівський збірник: «Вільна спілка» та сучасний український конституціоналізм // За ред. Т. Г. Андруска. – Львів: Світ, 1996 – С. 125.

Резюме

У статті «Погляди Михайла Драгоманова на реформування українського суспільства» аналізується творча спадщина українського філософа М. Драгоманова, а також наводиться практичне застосування його ідей. Зокрема, пропонується: законодавчо закріпити фінансування щорічних витрат на розвиток освіти і науки на рівні не менше 2 % ВВП України; у Конституції України визначити, що вибори до місцевих органів самоврядування відбуваються виключно за мажоритарною системою.

Ключові слова: вибори, вільна спілка, громадянське суспільство, держава, конституційна реформа, мажоритарна система, наука, освіта, реформи, суспільство.

Резюме

В статье «Взгляды Михаила Драгоманова на реформирование украинского общества» анализируется творческое наследие украинского философа М. Драгоманова, а также показывается практическое применение его идей. В частности, предлагается: законодательно закрепить финансирование ежегодных расходов на развитие образования и науки на уровне не менее 2 % ВВП Украины; в Конституции Украины определить, что выборы в местные органы самоуправления происходят исключительно по мажоритарной системе.

Ключевые слова: выборы, свободный союз, гражданское общество, государство, конституционная реформа, мажоритарная система, наука, образование, реформы, общество.

Summary

Article «Mykhailo Drahomanov's ideas about reforms of Ukrainian society» analyses creative work of Ukrainian philosopher M. Drahomanov and practical use his ideas. Specifically, proposes: develop of education and science finances not less 2 % of Ukrainian gross internal product must be fixed in legislation; in Constitution of Ukraine enact: local government election be held only on majority system.

Key words: civil society, constitution reforms, education, election, free association, majority system, reforms, science, society, state.

Отримано 2.06.2010

А. Р. ЄРЕГЯН

Анаїда Робертівна Єреган, здобувач Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка

**ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПОКАРАНЬ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ:
АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ДЖЕРЕЛ ПРАВА X-XII СТ**

На сучасному етапі розвитку соціальної демократичної правової української держави дослідження історичної правової спадщини українського народу має важливе значення. У період розвитку української держави, коли відбувається формування громадянського суспільства неабияке значення має правосвідомість не лише вчених-юристів і практичних працівників, а й пересічних громадян, серед яких спостерігається досить узагальнене бачення того, як виникли й розвивалися підвалини державності в епоху раннього феодалізму на території українських земель, тобто в добу існування Київської Русі (IX-XIII ст.). Саме тоді українська державність сформувалася як цілком самостійне політико-правове явище, а український етнос придбав статус народності.

Основним завданням наукового дослідження є теоретичні узагальнення, пов'язані з визнанням загальних закономірностей розвитку понять злочину й покарання, їхньої сутності, ознак і особливостей у конкретних історичних умовах.

Рішення актуальних проблем, пов'язаних з реформуванням правової системи сучасної української держави, значною мірою залежить і від наукового аналізу історичного досвіду й використання його результатів у законотворчих процесах сьогодення. Тому серед багатьох політико-правових явищ сьогодення велике значення має дослідження генези злочину й покарання в Україні протягом IX-XII сторіч. У вітчизняній правовій літературі це питання на сьогоднішній день залишається недостатньо вивченим і мало дослідженим, а також не досить часто буває предметом обговорення в наукових колах.

Слід зазначити, що будь-яке теоретичне дослідження неможливе без узагальнення й критичного осмислення досвіду попередників, що дає можливість визначити певні закономірності в оцінці того або іншого явища, а також методологічні вади, які перешкоджають адекватному розумінню процесів, що відбуваються сьогодні в суспільстві. Людство ніколи не мирилося з існуванням злочину, а тому до зазначеної проблеми була завжди прикута увага громадськості та науковців різних галузей знань. Поняття «злочин та покарання» – не лише кримінально-правова, а й історична, політична і цивілізаційна категорії.

У наукових працях, як правило, розглядаються лише деякі історичні аспекти цього питання, при цьому не враховується значення загальної теорії держави та права, без чого не можливий комплексний аналіз вищезгаданих категорій як суспільно-правових явищ. Як правило, злочин та покарання розглядаються як кримінально-правова категорія, а не з позиції загальної теорії держави та права з використанням формаційного та цивілізаційного підходів. Проблема дослідження вищезазначених інститутів приділяли увагу такі вчені, як В. Бачинін, А. Міцкевич, А. Козлов, Є. Азарян та ін. Віддаючи належне науковому внеску цих учених у розробку питань злочину та покарання, можна констатувати, що ґрунтовному загальнотеоретичному, історико-правовому аналізу цих інститутів в джерелах права Київської Русі вітчизняній науковій літературі приділено недостатньо уваги. Отже, спроба дослідження цієї проблеми дозволить певною мірою заповнити прогалину в її висвітленні.

Тому автор має мету в даній статті простежити процес розвитку понять злочину й покарання в джерелах права Київської Русі; відстежити, які з них знайшли віддзеркалення в сучасному українському законодавстві.

Перш ніж безпосередньо перейти до аналізу інститутів злочину та покарання, необхідно приділити увагу аналізу джерел права вищезазначеного періоду.

В умовах первісного устрою поведінка східних слов'ян регулювалася звичаями. Дані про це містяться у літописах зарубіжних авторів. Поступово на основі звичаю виникло звичаєве право, що трансформувалося пізніше в юридичні норми.

Вслід за звичаями суспільні відносини регулювалися писаним правом. Воно регулювало в тому числі й міжнародні відносини. За російсько-візантійськими договорами в XI столітті з'явилося найважливіше джерело давньоруського права – Руська Правда. Досліджуючи зміст Руської Правди можна прослідити еволюцію права у феодальний період. Велике значення при цьому мали суспільні протиріччя. Тому Руська Правда містить норми звичаєвого права, з корективами, які були продиктовані інтересами економічних домінуючих верств населення¹.

У формуванні права Київської Русі певну роль грала судова діяльність князів, що сприяла трансформації звичаїв в норми права, створенню нових правових норм. Також на розвиток права Київської Русі вплинуло введення християнства.

У процесі розповсюдження християнства на території Київської Русі особливе значення набуває ряд візантійських юридичних документів – номоканонів, тобто об'єднань канонічних збірок церковних правил християнської церкви та ухвал римських і візантійських імператорів про церкву².